

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του χώρου
Κατεύθυνση Β: Πολεοδομία – Χωροταξία

Προσεγγίζοντας τη «Μαίρη Παναγιωταρά»

Εργασία στο μάθημα:
Έμφυλες πολιτιστικές προσεγγίσεις του αστικού χώρου
Εαρινό εξάμηνο 2011 – 2012

Πολίνα Πρέντου – Ιούλιος 2012

Προσεγγίζοντας τη «Μαίρη Παναγιωταρά»

Περιεχόμενα

1.Εισαγωγή	3
2.Το τραγούδι	4
3.Η σύνδεση των γυναικών με την οικιακή σφαίρα	8
4.Η γυναίκα στους χώρους εργασίας	9
5.Η γυναικεία σεξουαλικότητα στο δημόσιο και τον ιδιωτικό χώρο	11
6.Η «Μαίρη Παναγιωταρά» το 2012;	12
Βιβλιογραφικές αναφορές	14

Εικόνα εξωφύλλου: Γελοιογραφία του Νίκου Μπεγλή (1984). Από το: Ρεπούση, Μ. (2003). Ο χώρος των γυναικών, στο αφιέρωμα Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. *Τα Νέα*

1.Εισαγωγή

Μαίρη Παναγιωταρά: Χαρακτηρισμός, συνήθως αυτοσαρκαστικός, για τη γυναίκα-θύμα, που γίνεται θυσία για όλους, ενώ αυτοί (περιλαμβανομένων και των αγαπημένων προσώπων) την εκμεταλλεύονται (ή βολεύονται απλώς) για την ικανοποίηση των αναγκών τους. Η ίδια δεν ασχολείται με τις αντίστοιχες δικές της ανάγκες και αν κάποτε το κάνει επειδή το πράγμα ξέφυγε ή πάνω στην τρέλα της, νιώθει τύψεις και της βγαίνει ξινό.

(από http://www.slang.gr/lemma/show/Mairi_Panagiotara_16062)

Η παρούσα εργασία προσεγγίζει την καθημερινότητα των γυναικών και τους πολλαπλούς ρόλους που αυτές επιτελούν (εργαζόμενες, μητέρες, νοικοκυρές, για να αναφέρουμε μόλις μερικούς).

Αφετηρία και ερέθισμα είναι το τραγούδι του Λουκιανού Κηλαηδόνη «μια μέρα μιας Μαίρης». Το τραγούδι γράφτηκε από τον Λουκιανό Κηλαηδόνη το 1981, για την επιθεώρηση της Ελευθέρας Σκηνής «της Ελλάδας το κάγκελο». Στη συνέχεια, το 1982, συμπεριλήφθηκε στο δίσκο του ίδιου «χαμηλή πτήση», σε ερμηνεία της Αφροδίτης Μάνου.

Το τραγούδι περιγράφει μια καθημερινή μέρα της Μαίρης Παναγιωταρά. Η Μαίρη Παναγιωταρά είναι ένα «τυπικό δείγμα» γυναίκας, μια εργαζόμενη γυναίκα επιφορτισμένη όμως και με το σύνολο των οικιακών καθηκόντων, της μητέρας και νοικοκυράς. Το τραγούδι γράφτηκε το 1981, περιγράφοντας και σχολιάζοντας την καθημερινότητα των γυναικών εκείνη την περίοδο.

Για τις γυναίκες, η εμπειρία της καθημερινότητας, και της εργασίας, είναι πολύπλοκη και δύσκολα μπορεί να ενταχθεί στις διπολικές διαιρέσεις: δουλειά-σχόλη, χρόνος εργασίας-χρόνος ανάπαυσης, τόπος δουλειάς-τόπος κατοικίας (Βαΐου, 1989). Οι χώροι, οι χρόνοι και οι σχέσεις που αναπτύσσουν οι γυναίκες στην καθημερινότητα τους διαπερνούν τέτοιες αναλυτικές κατηγορίες, και τείνουν να βρίσκονται στα «ενδιάμεσα» αυτών (Βαΐου, 1994).

Η εργασία για τις γυναίκες δεν ταυτίζεται με την αμειβόμενη εργασία εκτός σπιτιού. Σημαντικό τμήμα της γυναικείας εργασίας αποτελεί και αυτό που συχνά καλείται «μη εργασία», η εργασία στο σπίτι, οι δουλειές του σπιτιού και η ανατροφή των παιδιών.

Οι αντιλήψεις για τη διαίρεση της εργασίας σε αμειβόμενη ή μη, σε εργασία εκτός ή εντός σπιτιού, για το διαχωρισμό του «χώρου εργασίας» και του «χώρου του σπιτιού», προϋποθέτει και, άρρητα δηλώνει, και τον κατά φύλο καταμερισμό της εργασίας. Κάθε χώρος ταυτίζεται με ένα από τα δύο φύλα. Δηλώνει ότι υπάρχουν χώροι (σπίτι, δουλειά) και χρόνοι (στη διάρκεια της ημέρας αλλά και της ζωής των ανθρώπων) που αντιστοιχούν σε κάθε φύλο από τη φύση του. Η διείσδυση του ενός φύλου στο χώρο ή στο χρόνο του άλλου αντιμετωπίζεται ως «εξαίρεση», ως «παράβαση» του κανόνα (Βαΐου, Στρατηγάκη, 1989). Επιπλέον, κάθε μια από τις μορφές εργασίας αξιολογείται και αποτιμάται διαφορετικά -με τη σημασία να δίνεται σε αμειβόμενη, κατά κανόνα ανδρική, εργασία εκτός σπιτιού. Τα οικιακά καθήκοντα αξιολογούνται ως υποδεέστερα, και παραμένουν «χρέος» και «συζυγικό καθήκον» των γυναικών. Η εργασία της νοικοκυράς είναι «αόρατη» και απλήρωτη, δουλειά που προέρχεται από αγάπη ή αγάπη με τη μορφή δουλειάς (Λαδά, 1984).

Η εργασία προσεγγίζει τη νοηματοδότηση των γυναικών και την κατασκευή έμφυλων ταυτοτήτων στο σπίτι, την πόλη και το χώρο εργασίας. Ο χρόνος και ο τόπος αναφοράς, όπως αυτοί περιγράφονται ή υπονοούνται στο συγκεκριμένο τραγούδι, είναι η δεκαετία του 1980 στα ελληνικά αστικά κέντρα. Η εργασία επιχειρεί, επίσης, να μεταφέρει την εικόνα της «Μαίρης Παναγιωταρά» στη σημερινή εποχή. Θέτει ερωτήματα για το αν, και με ποιους όρους, υφίσταται η φιγούρα της «εργαζόμενης μητέρας, καλής νοικοκυράς» σήμερα, το 2012, και σε καιρό κρίσης.

2. Το τραγούδι

Είμαι η Μαίρη Παναγιωταρά μια εργαζόμενη μητέρα μια καλή νοικοκυρά.
Δεν είμαι τίποτα το σπέσιαλ, το καταπληκτικό, είμαι αυτό που λέμε δείγμα τυπικό.

Μόλις ξυπνήσω το πρωί, πολύ πρωί, πριν ξημερώσει δηλαδή καλά-καλά,
λέω από μέσα μου μουλάρι σήκω ντύσου γιατί εδώ σε περιμένουνε πολλά
και τότε τρέχω να ξυπνήσω, να ταΐσω, να ποτίσω και να ντύσω τα παιδιά
ενώ παράλληλα ετοιμάζω πρωινό για τον πασά.
Του το πηγαίνω στο κρεβάτι κι αυτομάτως κατεβάζω τα παιδιά στο σχολικό,
πάω γραμμή για να ψωνίσω κι ο χασάπης μες στη φούρια να μου πιάνει και τον κω...
να 'χω το νου μου κάθε μέρα για πουκάμισο και σώβρακο καινούριο καθαρό
κι αλίμονο μου αν το ξεχάσω και δεν βρει ζεστό νερό.
Να συγυρίζω τα κρεβάτια και το σπίτι να ετοιμάζω φαγητό για τα παιδιά
κι έχω να φύγω νηστική και σαν τρελή για την δουλειά.

Ντάπα, ντάπα, ντάπα, νταμ...

Και μόλις φτάσω αλαφιασμένη στη δουλειά να 'χω να κάνω και καφέ στ' αφεντικό
να 'χω κι αυτόν που του τη δίνει κάθε τόσο και που θέλει να μου πιάνει και τον κω...
να 'χω το ντρον του τηλεφώνου μες στ' αυτί μου κι από πάνω τις δικές του τις φωνές
και να με στέλνει έξω να κάνω και του κόσμου τις δουλειές.
Μόλις σχολάσω τρέχω αμέσως να προφτάσω να ετοιμάσω το τραπέζι για φαΐ
να τηγανίζω, να ετοιμάζω τη σαλάτα, να σερβίρω και να κόβω και ψωμί
να 'μαι ένα ράκος που να σέρνεται στα πόδια του απ' την πείνα κι από το τρεχαλητό
κι αυτοί να βρίζουν πως δεν ήτανε καλό το φαγητό.
Να πλένω πιάτα και πιρουνιά και μαχαίρια και να μου 'ρχεται να κάνω φονικό
κι αυτός ο κύριος να θέλει να μου πιάνει και τον κω...

Ντάπα, ντάπα, ντάπα, νταμ...

Μόλις ξαπλώσει και φωνάξει "ησυχία" μην ακούσω μες στο σπίτι τσιμουδιά,
είναι η ώρα που τελειώνω εγώ τα πιάτα και που πρέπει να διαβάσω τα παιδιά,
είναι η ώρα να διαβάσουν οι διαβόλοι για ν' αρχίσουμε να τρέχουμε μετά
στα ιδιαίτερα του ενός και στ' αλλουνού τα γαλλικά.
Κι αφού μου βγάλουνε καλά-καλά την πίστη και γυρίσουμε στο σπίτι τελικά
τότε θα φάνε, θα πλυθούνε, θα δαρθούνε και θα παν να κοιμηθούν κανονικά
κι ενώ εγώ θα σιδερώνω και θα πλένω, ό,τι κάνει μια γυναίκα δηλαδή,
αυτός ο κύριος θα είναι αραγμένος στην TV
κι αν γίνω έξαλλη σαν πέσω στο κρεβάτι και τον δω πως είν' ο νους του στο κακό,
"είναι καθήκον σου" γυρίζει και μου λέει, συζυγικό.

Είμαι η Μαίρη Παναγιωταρά μια εργαζόμενη μητέρα μια καλή νοικοκυρά.
Δεν είμαι τίποτα το σπέσιαλ, το καταπληκτικό, είμαι ένα ζών δηλαδή κανονικό.

(Λουκιανός Κηλαηδόνης, 1982, Χαμηλή πτήση)

Το τραγούδι παρακολουθεί ένα 24ωρο της Μαίρης Παναγιωταρά. Από το πρωί, που ξυπνάει, μέχρι αργά το βράδυ, την ώρα που πηγαίνει για ύπνο. Την ακολουθεί σε όλες τις δραστηριότητες, εντός και εκτός σπιτιού, στη γειτονιά για τα αναγκαία ψώνια και στο χώρο εργασίας. Η Μαίρη είναι μια εργαζόμενη μητέρα και νοικοκυρά, μια φιγούρα γυναίκας που ανταποκρίνεται στην εικόνα της «γυναίκας» στις αρχές της δεκαετίας του 1980.

Η εποχή που γράφεται, και περιγράφει το τραγούδι, είναι πολύ συγκεκριμένη. Το 1981, που αυτό γράφεται, είναι η εποχή της πρώτης σοσιαλιστικής κυβέρνησης (ΠΑΣΟΚ) και, παράλληλα, εποχή μεγάλων κοινωνικών και πολιτικών διεκδικήσεων. Για το φεμινιστικό κίνημα, συγκεκριμένα, είναι μια ιδιαίτερα δυναμική περίοδος, από το 1974 και μετά, καθώς το περιβάλλον της μεταπολίτευσης ευνοεί τη διάδοση των φεμινιστικών ιδεών και διεκδικήσεων. Το φθινόπωρο του 1974 δημιουργούνται οι δύο πρώτες γυναικείες οργανώσεις. Η Κίνηση Δημοκρατικών Γυναικών (Κ.Δ.Γ.) δημιουργείται από γυναίκες του προδικτατορικού αγωνιστικού πολιτικού και γυναικείου χώρου και η Κίνηση για την Απελευθέρωση της

Γυναίκας (Κ.Α.Γ.) από νέες αγωνίστριες του αντιδικτατορικού αγώνα στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Μέλη της Κ.Δ.Γ. και άλλες γυναίκες που είχαν μια κοινότητα αντιλήψεων ως προς τη σύνδεση του γυναικείου ζητήματος με τις γενικότερες πολιτικο-οικονομικές διεκδικήσεις, ή μία κοινότητα στόχων, δημιούργησαν και νέες γυναικείες οργανώσεις. Παράλληλα, δημιουργούνται πολλοί γυναικείοι σύλλογοι στις γειτονιές της Αθήνας και στην επαρχία, είτε σαν παραρτήματα των κεντρικών οργανώσεων είτε με την ευκαιρία του Διεθνούς Έτους της Γυναίκας (1975). Το φθινόπωρο του 1976 οι γυναικείες οργανώσεις φτιάχνουν τη Συντονιστική Επιτροπή Γυναικών Εκπροσώπων Σωματείων για το Οικογενειακό Δίκαιο και τη Στράτευση (ΣΕΓΕΣ). Η επιτροπή, παρά τα οργανωτικά της θέματα, παραμένει ενεργή μέχρι και το 1982. Ακόμη, από το 1976 και μετά, γυναίκες από την Κ.Α.Γ., τον φοιτητικό και πολιτικό χώρο φτιάχνουν άτυπες ομάδες στις γειτονιές της Αθήνας και του Πειραιά ή ειδικευμένες σε συγκεκριμένα θέματα, όπως, για παράδειγμα, οι ανύπαντρες μητέρες ή οι ομοφυλόφιλες γυναίκες. Παράλληλα, δημιουργούνται ομάδες γυναικών μέσα στα πολιτικά κόμματα της περιόδου ή που έχουν σχέση και αλληλεπίδραση μαζί τους (Ατζέντα των Γυναικών, 1984). Οι γυναικείες ομάδες θέτουν στις κινητοποιήσεις τους τα ειδικότερα προβλήματα καταπίεσης των γυναικών ως φύλου. Οργανώνουν έκθεση για την αντισύλληψη (1976), διαμαρτυρίες για το τσαντόρ και τα καλλιστεία (1978), διαμαρτυρίες και πορείες για τη βία και τους βιασμούς (1981-1983), διαμαρτυρίες και ενημέρωση για την αντισύλληψη (1983).

«Το προσωπικό είναι πολιτικό» είναι το σύνθημα που συμπυκνώνει τις θεωρητικές διεργασίες και τις πολιτικές πρακτικές του γυναικείου κινήματος. Κοινό σημείο όλων των γυναικείων ομάδων που δημιουργούνται, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980, είναι ότι συνδέουν την απελευθέρωση των γυναικών με την ανατροπή του οικονομικο-πολιτικού συστήματος και την αλλαγή των κοινωνικών σχέσεων. Οι γυναικείες οργανώσεις κάνουν σημαντικές παρεμβάσεις για τη μεταρρύθμιση του νομικού πλαισίου της γυναικείας καταπίεσης (σχέδια νόμου για το Οικογενειακό Δίκαιο και τη Μητρότητα). Με την οργανωτική τους δομή ενημερώνουν, συνειδητοποιούν και κινητοποιούν μεγάλο αριθμό γυναικών, όχι μόνο για τα γυναικεία αλλά και για τα γενικότερα προβλήματα. Οι γυναικείες ομάδες λειτουργούν σαν ομάδες αυτογνωσίας και συνειδητοποίησης προς τα μέσα, δημοσιοποίησης και πίεσης προς τα έξω, για την αλλαγή της πατριαρχικής ιδεολογίας που διέπει τις ανθρώπινες σχέσεις (Ατζέντα των γυναικών, 1984).

Το πρώτο ζήτημα που τίθεται, για τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας και τις αναγκαίες θεσμικές μεταρρυθμίσεις, είναι η αναμόρφωση του Οικογενειακού Δικαίου. Το χειμώνα του 1980 γυναικείες οργανώσεις φτιάχνουν την Επιτροπή αγώνα για την αλλαγή του Οικογενειακού Δικαίου. Την ίδια περίοδο, τον Οκτώβριο και Νοέμβριο του 1980 γίνονται μεγάλες συγκεντρώσεις και πορείες, με αυτό ως κύριο αίτημα.

Τελικά, το πόρισμα της νομοτεχνικής επιτροπής, που συγκροτήθηκε το 1981 με τη νέα κυβέρνηση, γίνεται νόμος του κράτους το 1983. Πρόκειται για την εφαρμογή της συνταγματικής αρχής της ισότητας ανδρών και γυναικών στον Αστικό Κώδικα, τον Εισαγωγικό του Νόμο, την Εμπορική Νομοθεσία και τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, καθώς μερικό εκσυγχρονισμό των διατάξεων του Αστικού Κώδικα που αφορούν το Οικογενειακό Δίκαιο (Ν. 1329/1983) (Ρεπούση, 2003).

Ένα ακόμη από τα ζητήματα που τίθενται είναι το ζήτημα της σεξουαλικότητας και της αυτοδιάθεσης. Στο πλαίσιο της ισότητας, θεσμικά κατοχυρωμένης με το Σύνταγμα του 1975, η γυναίκα θα έπρεπε να έχει την ελευθερία των επιλογών της, και σε αυτόν τον τομέα. Ισότητα για τη γυναίκα είναι το Δικαίωμα «να είναι ο εαυτός της». Να αυτοκαθορίζεται και να αυτοδιατίθεται. Σε αυτό το πλαίσιο, η σεξουαλικότητα θεωρείται θεμελιώδες ατομικό δικαίωμα για τον άνθρωπο-γυναίκα και σημαίνει τον πλήρη έλεγχο του γυναικείου σώματος από τις ίδιες τις γυναίκες (Ρεπούση, 2003).

Λίγα χρόνια μετά τη «Μαίρη», οι γυναίκες διεκδικούν δυναμικά και την ισότιμη παρουσία τους στο δημόσιο χώρο. Στα μέσα της δεκαετίας του 1980, με πρωτοβουλία φεμινιστικών ομάδων, οργανώθηκε στην πλατεία Εξαρχείων συζήτηση με θέμα «οι γυναίκες στο δημόσιο χώρο». Αν και ήταν προγραμματισμένη να γίνει σε δύο μέρη (18 και 22 Μαΐου 1985), το δεύτερο μέρος δεν έγινε ποτέ, καθώς οι γυναίκες που συμμετείχαν στην πρώτη συζήτηση δέχτηκαν επίθεση από «εξαγριωμένους πολίτες» και από ειδικές αστυνομικές δυνάμεις. 28 από αυτές συνελήφθησαν χωρίς να τους απαγγελθούν κατηγορίες (Vaiou & Kalandides, 2007). Ίσως ήταν αρκετό το περιεχόμενο του φυλλαδίου που μοίραζαν για συζήτηση και στο οποίο έγραφαν:

Εμείς σαν γυναίκες έχουμε επανειλημμένα καταγγείλει τη βία που υφιστάμεθα σε όλους τους δημόσιους χώρους. Η πολεοδομική συγκρότηση της πόλης, υπακούοντας και σε μια σεξιστική λογική, μας έχει περιορίσει στους λεγόμενους ιδιωτικούς χώρους, παραχωρώντας μας κάποιους δημόσιους, μόνο στο βαθμό που η ύπαρξη μας εκεί δεν έρχεται σε σύγκρουση με το ρόλο τον οποίο μας έχει καθορίσει η κοινωνία (super-market, παιδικές χαρές, κομμωτήρια κλπ). Σαν γυναίκες διεκδικούμε τον δημόσιο χώρο ενάντια στις σεξιστικές διακρίσεις και στην ωμή καταστολή θεμελιωδών ανθρώπινων δικαιωμάτων. Ψάχνουμε να βρούμε την εικόνα της πλατείας, αν η πόλη, ανήκει και σε εμάς. (Βρυχέα, 2009)

Γυρίζοντας πάλι στη Μαίρη, η ημέρα της αρχίζει με το πρωινό ξύπνημα των παιδιών, την ετοιμασία του πρωινού τους και την ετοιμασία των ίδιων για να προλάβουν το σχολικό. Παράλληλα, ετοιμάζει το πρωινό για το σύζυγο και του το σερβίρει στο κρεβάτι. Έπειτα, είναι η ώρα για τα αναγκαία ψώνια από τη γειτονιά. Η επίσκεψη στο χασάπη (ή τον μπακάλη και το φούρνο, ανάλογα την ημέρα) συνοδεύεται από τα απαραίτητα «σημάδια» ότι η γυναίκα στο δημόσιο χώρο θεωρείται ως σεξουαλικά διαθέσιμη. Επιστροφή στο σπίτι και είναι ώρα για την προεργασία του μεσημεριανού γεύματος. Αυτό πρέπει να γίνει γρήγορα, χωρίς καθυστερήσεις, αλλιώς η Μαίρη κινδυνεύει να αργήσει στη δουλειά.

Μεταφερόμαστε στο χώρο εργασίας. Εκεί η Μαίρη έχει να αντιμετωπίσει το αφεντικό της. Φωνές, νεύρα, απαιτήσεις και εξωτερικές δουλειές. Και, βέβαια, να του ετοιμάσει καφέ. Μια υπενθύμιση ότι οι γυναίκες στο χώρο εργασίας οφείλουν να κάνουν ό,τι τους ζητηθεί –ακόμη και αν αυτό δεν ανήκει στα καθήκοντα της εργασίας τους. Στο χώρο εργασίας, επίσης, τα δεύτερα «σημάδια» της μέρας ότι η σεξουαλική διαθεσιμότητα των γυναικών θεωρείται δεδομένη.

Επιστροφή στο σπίτι. Ετοιμασία του μεσημεριανού γεύματος πριν επιστρέψουν τα παιδιά από το σχολείο και ο σύζυγος από τη δουλειά. Κινήσεις γρήγορες, μεθοδικές (και μηχανικές), αλλά αντί για ικανοποίηση, εισπράττει τελικά την γκρίνια από τα μέλη της οικογένειας. Αφού τελειώσει το φαγητό, είναι η ώρα να πλύνει τα πιάτα. Ο σύζυγος, λίγο πριν τη μεσημεριανή του ξεκούραση, και χωρίς άλλες οικογενειακές έννοιες, «απαιτεί» οικειότητα και τρυφερότητα από τη Μαίρη. Μονομερείς επιθυμίες..

Ο σύζυγος πηγαίνει για τη μεσημεριανή του ξεκούραση, και η Μαίρη αναλαμβάνει το διάβασμα των παιδιών και την προετοιμασία τους για το σχολείο. Στο πρόγραμμα προστίθενται και νέες -για την εποχή- ασχολίες, όπως τα μαθήματα ξένων γλωσσών ή άλλες δραστηριότητες. Και αυτές οι μετακινήσεις εκτός σπιτιού ανήκουν στις υποχρεώσεις της Μαίρης. Με την επιστροφή τους σπίτι, η Μαίρη ξεκινάει την ετοιμασία για το βραδινό φαγητό και την προετοιμασία των παιδιών για ύπνο. Έπειτα, ώρα για σιδέρωμα και πλύσιμο ρούχων. Την ίδια ώρα, ο σύζυγος ξεκουράζεται βλέποντας τηλεόραση.

Κάπου εκεί, αργά το βράδυ, τελειώνουν οι υποχρεώσεις της Μαίρης. Ώρα για τη βραδινή ξεκούραση, γιατί μια παρόμοια μέρα θα ξεκινήσει πάλι το πρωί. Ο σύζυγος «απαιτεί», για άλλη μια φορά, οικειότητα και τρυφερότητα από τη σύζυγο, παρά τις αντιδράσεις της. Το συζυγικό σεξ παρουσιάζεται ως καθήκον, από την πλευρά του συζύγου. Την ίδια εποχή, από τις γυναικείες ομάδες τίθεται το αίτημα για τον έλεγχο του σώματος και της σεξουαλικότητας.

Στο τέλος της ημέρας, η Μαίρη αναρωτιέται για το ρόλο της. Για την ακρίβεια, για τους πολλαπλούς ρόλους στους οποίους καλείται να ανταποκριθεί, στο σπίτι και στο χώρο της εργασίας. Σαν αυτοκριτική, ή συνειδητοποίηση, καταλήγει στο ότι μήπως «είναι ένα ζώο

δηλαδή κανονικό». Η καθημερινότητα της είναι γεμάτη από τα πρέπει, και θέλω, των άλλων και δεν υπάρχει χρόνος, και χώρος, για τις δικές της επιθυμίες.

Στον παρακάτω πίνακα απεικονίζονται, σαν ημερολόγιο, οι δραστηριότητες των δύο συζύγων μέσα στην ημέρα. Η αναφορά στις ώρες είναι κατά προσέγγιση, ωστόσο περιγράφει το χρονικό πλαίσιο των δραστηριοτήτων τους. Πρωταγωνίστρια, όπως είναι αναμενόμενο, είναι η Μαίρη, σε καθήκοντα εντός και εκτός σπιτιού. Δεν υπάρχει χρόνος για τις δικές της ανάγκες. Οι αναφορές στο σύζυγο είναι λιγοστές, και αφορούν τις στιγμές της δικής του ξεκούρασης και απόλαυσης. Δε γίνεται καμία αναφορά στα οικογενειακά-συζυγικά καθήκοντα του -αν βέβαια έχει.

Ωρα	Η σύζυγος	Ο σύζυγος	
6.30 πμ	Πρωινό ξύπνημα	Πρωινό	
7.00 πμ	Ξύπνημα-πρωινό-ντύσιμο παιδιών Πρωινό συζύγου, ετοιμασία και σερβίρισμα Φροντίδα για ζεστό νερό και καθαρά ρούχα		
8.00 πμ	Παιδιά στο σχολικό Πρωινά ψώνια		
8.30 πμ	Τακτοποίηση σπιτιού – προεργασία μεσημεριανού Αναχώρηση για δουλειά		
9.00 πμ	Άφιξη στη δουλειά Καφές για το αφεντικό Εξωτερικές δουλειές		
3.00 μμ	Επιστροφή στο σπίτι Ετοιμασία μεσημεριανού – σερβίρισμα		
3.30 μμ	Μάζεμα τραπεζιού – πλύσιμο πιάτων		Ξεκούραση
4.00 μμ	Διάβασμα παιδιών		
5.30 μμ	Ιδιαίτερα παιδιών – μετακινήσεις για ξένες γλώσσες		
8.00 μμ	Βραδινό φαγητό Ετοιμασίες παιδιών		
10.00 μμ	Παιδιά για ύπνο Πλύσιμο ρούχων – σιδέρωμα	TV	
12.00 πμ	Ωρα ύπνου	«ο νους του στο κακό»	

Πίνακας 1: Το καθημερινό ημερολόγιο των δύο συζύγων

Στα, μόλις, τέσσερα λεπτά που διαρκεί το τραγούδι περιγράφεται η ιδιαίτερα «γεμάτη», και απαιτητική μέρα της Μαίρης. Οι εργασίες και τα καθήκοντα της παρατίθενται σε σειρά, μια αλληλουχία δράσεων και πράξεων, στο σπίτι, στο χώρο εργασίας, στη γειτονιά.

Στο ίδιο χρονικό πλαίσιο, του τραγουδιού, οι αναφορές στο σύζυγο είναι πολύ περιορισμένες και αφορούν συγκεκριμένες στιγμές. Είναι οι δικές του στιγμές χαλάρωσης στο σπίτι, από την ένταση της εργασίας. Η μόνη αναφορά που γίνεται σε ασχολίες της καθημερινότητας, στο πρωινό συγκεκριμένα, γίνεται με αναφορά στη Μαίρη. Είναι αυτή που θα πρέπει να του το ετοιμάσει, και να του το σερβίρει στο κρεβάτι.

Για τη Μαίρη, οι κατατμήσεις του χρόνου -σε χρόνο εργασίας, ανάπαυσης, κατανάλωσης, φροντίδας, ελεύθερο χρόνο κλπ-, όπως αυτές χρησιμοποιούνται συνήθως για να περιγράψουν την ανδρική καθημερινότητα, έχουν μικρή σχέση με τη βιωμένη εμπειρία της. Η Μαίρη, όπως η πλειοψηφία των γυναικών, αναλαμβάνει να φέρει σε πέρας εκείνες τις καθημερινές δραστηριότητες των οποίων οι χρόνοι αλληλοεισδύουν και δεν είναι σαφώς προσδιορισμένοι ως προς τη διάρκεια και την περιοδικότητα τους. Λειτουργεί ως σημείο

τομής διαφορετικών και συχνά αντικρουόμενων χρόνων (Βαΐου, 2000). Στην καθημερινότητα της ως εργαζόμενη μητέρα, συνυπάρχει το ωράριο και η ακρίβεια στο χρόνο εργασίας με το απροσδόκητο της ανάγκης σε χρόνο που απαιτούν οικογενειακά συμβάντα και καταστάσεις. Παρόλο που στο τραγούδι οι αναφορές στη γειτονιά, την πόλη και τον τρόπο οργάνωσης του αστικού χώρου είναι υπαινικτικές, αυτές έχουν επίπτωση, και γίνονται ορατές σαν αποτελέσματα στο χρόνο των γυναικών -της Μαίρης, στην περίπτωση μας. Το σύντομο ωράριο των σχολείων, και η επιστροφή των παιδιών στο σπίτι για μεσημεριανό φαγητό, απαιτούν τη διάθεση χρόνου από τη Μαίρη για την ετοιμασία του φαγητού και τη φροντίδα των παιδιών.

Στη συνέχεια, προσεγγίζονται οι τρεις τόποι κατασκευής και νοηματοδότησης των έμφυλων ταυτοτήτων, το σπίτι, ο χώρος εργασίας, η πόλη. Με αφορμή, και ερεθίσματα από τη Μαίρη, προσεγγίζεται ο τρόπος κατασκευής και νοηματοδότησης των έμφυλων ταυτοτήτων σε κάθε ένα από αυτούς.

3.Η σύνδεση των γυναικών με την οικιακή σφαίρα

Οι αναφορές στα οικιακά καθήκοντα και υποχρεώσεις κυριαρχούν στην περιγραφή της μέρας της Μαίρης. Αν και εργαζόμενη, το μεγαλύτερο μέρος της καθημερινότητας της κινείται γύρω από τον οικιακό χώρο, τις οικιακές ασχολίες και τη φροντίδα των παιδιών και του συζύγου. Η Μαίρη παρουσιάζεται ως το «στήριγμα» της οικογένειας, καθώς είναι υπεύθυνη για όλα όσα αφορούν τη λειτουργία του σπιτιού και τις καθημερινές ανάγκες της οικογένειας.

Η στενότερη σχέση των γυναικών, έναντι των ανδρών, με την ιδιωτική σφαίρα και το χώρο του σπιτιού, άρχισε να εδραιώνεται το 18ο-19ο αιώνα, την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης.

Το έπρασμα από την αγροτική οικονομία στη βιομηχανική επανάσταση έδωσε στις γυναίκες ευκαιρίες για άλλες, νέες μορφές απασχόλησης. Η βιομηχανική πόλη, όμως, στον αντίποδα της ανεξαρτησίας που τους παρείχε, τις εξέθεσε σε νέους κινδύνους, σε νέες μορφές ελέγχου, εκμετάλλευσης και απομόνωσης. Ο κατά φύλο καταμερισμός εργασίας εντάθηκε με την εξειδίκευση της βιομηχανίας και οδήγησε σε διακρίσεις εις βάρος των γυναικών. Οι διακρίσεις αυτές έγιναν και γίνονται μέσα από τον (κοινωνικό) προσδιορισμό «κατάλληλων για γυναίκες» θέσεων εργασίας, αλλά και τον έλεγχο (από εργοδότες και συνδικάτα) της πρόσβασης στην εξειδίκευση και τις καλοπληρωμένες ή/και υψηλού γοήτρου θέσεις. Παράλληλα, η ιδεολογία των «χωριστών σφαιρών» που αναπτύσσεται την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης, τοποθετεί τις γυναίκες στον οικιακό χώρο, δημιουργώντας επιπλέον περιορισμούς στην πρόσβαση τους δημόσιο χώρο.

Σε αυτό το πλαίσιο, τόσο συμβολικά όσο και λειτουργικά, η γυναίκα εμφανίζεται ως μέρος της κατοικίας.

Σε συμβολικό επίπεδο, η γυναίκα παρουσιάζεται ως «πόλος έλξης του κατοικείν», ένα προνομιακό εξάρτημα-συμπλήρωμα της κατοικίας (Βρυχεία, 2003). Η οικιακή εργασία, η ανατροφή των παιδιών και η φροντίδα του σπιτιού παρουσιάζονται ως το «ιερό» καθήκον της γυναίκας. Η γυναίκα είναι ο «άγγελος» του σπιτιού, αυτή που θα φροντίσει ώστε ο οικιακός χώρος να είναι το κέντρο της αγάπης και της προσφοράς φροντίδας, το αντίδοτο στο χάος του δημόσιου χώρου και στον απαιτητικό κόσμο της δουλειάς (McDowell, 1999).

Τα κείμενα της Α. Βρυχεία και της L. McDowell περιγράφουν συνθήκες και παραδείγματα του 18ου-19ου αιώνα, όμως αυτή η στερεοτυπική εικόνα επιβιώνει -πεισματικά όπως σημειώνει η Α. Βρυχεία- μέχρι και σήμερα. Σε κείμενο που δημοσιεύτηκε στο ΒΗMagazino πρόσφατα (Ιούνιος 2012) -ένα από τα πολλά, υποθέτω, αντίστοιχα κείμενα που γράφονται- περιγράφεται με λεπτομέρειες η τελετουργία της γυναίκας-συζύγου για την υποδοχή του «κουβαλητή» στο

σπίτι. Το απόσπασμα είναι χαρακτηριστικό, η εικόνα της γυναίκας ως «αγγέλου» και φύλακα του σπιτιού.

Όταν το βραδάκι, μεταξύ 18.30 και 20.00, επιστρέφει στο σπίτι, έχω οργανώσει την υποδοχή του. Ανάβω τα ωραία φώτα του σπιτιού, αρωματίζω την είσοδο και τον εαυτό μου, βάζω λουλούδια στο πρόχειρο γραφείο του και μουσικές που του αρέσουν. Ο σκύλος μας ο Φελίξ αναγνωρίζει τον ήχο της μηχανής του αυτοκινήτου από δύο στενά μακριά και η ίδια αναγνωρίζει τις πατημασιές του στο γκαράζ. Και σπεύδω να ανοίγω την εξώθυρα. Αν μπορώ, βεβαίως. Διότι συχνά κάποιος φίλος με κρατά κρεμασμένη στο τηλέφωνο. Πόσο νευριάζω. Εξηγώ, «α! μόλις μπαίνει ο άνδρας μου», μα προφανώς αυτό αφορά μόνον εμένα.

Στο εξής, αποφάσισα να κλείνω το τηλέφωνο στα μούτρα του αναισθητού, και ας παρεξηγηθώ. Θέλω να υποδεχθώ τον κουβαλητή που πάντα επιστρέφει με τσάντες και σακούλες, να τον φιλήσω, να του χαϊδέψω τα μαλλιάκια, να νιώσει πως στο σπιτικό μας κάτι αλλάζει, κάτι γεμίζει με την άφιξή του. Ο σκύλος κουνά ουρίτσα περιχαρής και η Νανού πάντα με το γέλιο και ένα αστείο, εγώ ρωτώ για τα νέα της ημέρας. Πώς τα πέρασε, πώς πήγαν οι δουλειές, τι θέλει να φάει, τώρα αμέσως ή αργότερα. Ή μήπως θα πιει το πρώτο βραδινό ποτό; Τι θέλει έπειτα από τόσες ώρες απουσίας; Μπαίνει μέσα και όλα φωτίζονται από την καλή αύρα του. Και μπαίνει πάντα φορτωμένος πράγματα, οτιδήποτε ξέρει ότι θα με ευχαριστήσει. Πάντα φέρνει κάτι για όλους μας (Χαραμή, 2012).

Σε λειτουργικό επίπεδο, ο σχεδιασμός των κατοικιών και των λειτουργιών εντός αυτών σε διακριτά δωμάτια, συνδέει τη γυναίκα με τις οικιακές εργασίες. Κάθε κατοικία διαρθρώνεται από ένα σύνολο χώρων, όπως κουζίνα, τραπεζαρία, καθιστικό, υπνοδωμάτια. Η ύπαρξη των χώρων αυτών προϋποθέτει ότι κάποιος -κάποια για να είμαστε σαφείς- πρέπει να αναλάβει το μαγείρεμα, το καθάρισμα, τη φροντίδα των παιδιών και τις μετακινήσεις τους (Hayden, 1985).

Επιπλέον, η κατοικία, εκτός από ένα σύνολο προσδιορισμένων χώρων, είναι και ένα υλικό σύστημα, μια διαμόρφωση κινητών και σταθερών αντικειμένων, όπως εργαλεία και εξοπλισμός (Λαδά, 1984). Όπως εύστοχα σημειώνει η Dolores Hayden, το σπίτι είναι «ένα κουτί που πρέπει να γεμίζει με αγαθά» (Hayden, 1985). Οι οικιακές συσκευές, συχνά τοποθετημένες όλες μαζί σε ένα χώρο απομονωμένο από τις υπόλοιπες λειτουργίες, προσδιορίζουν τα καθήκοντα της γυναίκας-νοικοκυράς που αφορούν την καθαριότητα και την υγιεινή του σπιτιού, την προετοιμασία της τροφής, την φροντίδα των παιδιών.

Η ετυμολογία της έννοιας «comfort» (άνεση), από τις λατινικές λέξεις «comfortare» και «comfortis», σημαίνει «να ενδυναμώνει, να δώσει κουράγιο, να κάνει ένα δύσκολο καθήκον ευκολότερο ή να ανακουφίσει από τον πόνο». Στο πλαίσιο διαμόρφωσης των ιδεολογιών για το ρόλο της κατοικίας (18ος-19ος αιώνας), η λέξη χρησιμοποιείται για να περιγράψει το χώρο «άνεσης και ασφάλειας» από το εξωτερικό περιβάλλον της εργασίας και της παραγωγής. Το αντικείμενο που έχει ανάγκη ανάπαυσης, από εκείνη την εποχή, είναι ο άνδρας. Σαν συνέπεια, η άνεση εντός της κατοικίας συνδέθηκε, και παρουσιάζεται, ως ανδρικό προνόμιο. Έτσι, δωμάτια της κατοικίας, όπως το καθιστικό και η τραπεζαρία, συνδέονται με την (ανδρική) απόλαυση και ξεκούραση και δεν παρουσιάζονται και ως δυναμικοί τόποι δουλειάς της οικιακής (γυναικείας) εργασίας (Λαδά, 1984).

4.Η γυναίκα στους χώρους εργασίας

Η αναφορά στο χώρο αμειβόμενης εργασίας και την περιγραφή των καθηκόντων της Μαίρης είναι μικρή στο τραγούδι. Περιορίζεται σε λίγα στοιχεία, την ετοιμασία καφέ, τις φωνές από το αφεντικό και τις εξωτερικές εργασίες που κάνει. Αν και είναι λίγα αυτά τα στοιχεία, θα μπορούσαμε να φανταστούμε τις συνθήκες εργασίας της Μαίρης. Είναι εργαζόμενη, σε χαμηλή βαθμίδα ιεραρχίας, σε μια εταιρία του τριτογενή -πιθανώς- τομέα. Είναι σε ένα χώρο

που μπορεί και να έχει επαφή με το κοινό, σίγουρα όμως δεν έχει τη δυνατότητα να πάρει πολλές πρωτοβουλίες -δέχεται εντολές, και φωνές, από τον προϊστάμενο-άνδρα.

Η περιγραφή αυτή είναι γενικευτική, όμως επικεντρώνεται στην έμφυλη διάσταση της θέσης εργασίας. Ως γυναίκα, αναμένεται από τη Μαίρη να χρησιμοποιεί στοιχεία της θηλυκότητας της (εμφάνιση, επικοινωνία, προσφορά, ευαισθησία) ως προαπαιτούμενα για τη συγκεκριμένη θέση. Οι θέσεις εργασίες για τις γυναίκες δεν είναι αποτέλεσμα μόνο της διεύρυνσης των ευκαιριών απασχόλησης που «ταιριάζουν» στις γυναίκες, πχ σε υπηρεσίες φροντίδας. Είναι, παράλληλα, και αποτέλεσμα μιας συνειδητής δημιουργίας θέσεων εργασίας που έχουν ενσωματωμένη την έμφυλη εικόνα των ατόμων που μπορούν να τις καταλάβουν, όπως πχ σε χαμηλές θέσεις στον τομέα των υπηρεσιών (Βαΐου, Στρατηγάκη, 2001).

Η γυναικεία εργασία υφίσταται ιστορικά. Οι γυναίκες πάντα δούλευαν, στο σπίτι, στις αγροτικές εργασίες, στην οικοτεχνία. Ωστόσο, η διάδοση, τον 19ο αιώνα, των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, η μετατροπή της εργατικής δύναμης σε εμπόρευμα και ο διαχωρισμός του τόπου εργασίας από τον τόπο κατοικίας έφεραν μία πολύ ουσιαστική αλλαγή στην εργασία των γυναικών. Η ανθρώπινη εργασία ταυτίστηκε με τη μισθωτή εργασία, τη μόνη που υπολογίζεται επειδή είναι και η μόνη που αμείβεται, στο πλαίσιο της εκχρηματισμένης οικονομίας (Παπαστεφανάκη, 1999).

Η ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας δε γίνεται, συνήθως, με ίσους όρους με τους άνδρες. Οι γυναίκες εργαζόμενες δεν κατάφεραν να απαλλαγθούν από την ιδεολογική σταθερά ότι «η οικογένεια και η μητρότητα ανήκουν στη γυναίκα και η γυναίκα σε αυτές». Η γυναίκα αντιμετωπίζεται ως η γυναίκα-μητέρα, όχι η γυναίκα-εργαζόμενη. Ως αποτέλεσμα, η οικογένεια να κυριαρχεί και να καθορίζει τη ζωή της, και την εργασία της (Χρονάκη, 1999). Επιφορτισμένες με τις εργασίες εντός σπιτιού, οι γυναίκες τείνουν να δεχτούν εργασίες μερικής απασχόλησης ή με δυσμενείς όρους που, όμως, συνδυάζονται με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις. Στην αγορά εργασίας, οι γυναίκες αντιμετωπίζονται πρώτα ως «νοικοκυρές» και μητέρες, και έπειτα ως εργαζόμενες. Παράλληλα δημιουργούνται θέσεις εργασίας (κυρίως στον τομέα των υπηρεσιών) που απευθύνονται στις γυναίκες, γιατί «προσαρμόζονται» και «ταιριάζουν» με τις υπόλοιπες υποχρεώσεις τους (Βαΐου, Στρατηγάκη, 1989).

Σε αυτές τις σχέσεις δύναμης και εξουσίας, οι γυναίκες συμπεριφέρονται ως ενεργά υποκείμενα που αντιδρούν, ενσωματώνουν ή αντιστέκονται σε αυτές. Με την είσοδο τους στην αγορά εργασίας, οι γυναίκες υφίστανται σχέσεις δύναμης και εξουσίας τόσο σε προσωπικό-οικογενειακό επίπεδο όσο και στο χώρο εργασίας, αλλά προτιμούν να κρατήσουν, και να αντιπαρατεθούν, και στα δύο. Υφίστανται τις συγκρούσεις και αντιφάσεις ανάμεσα στις δύο σφαίρες, την αμειβόμενη εργασία και την οικογένεια, και το συνδυασμό τους, και διαπραγματεύονται, σε ατομικό επίπεδο, τις λύσεις και τις εναλλακτικές. Κανένα είδος εργασίας δεν αποτελεί από μόνο του πρόβλημα για τις γυναίκες, κανένα δεν είναι ηθική προτεραιότητα. Η ελευθερία και η καταπίεση υπάρχουν και στις δύο σφαίρες, την οικογένεια και την εργασία, και οι προσπάθειες, και το συμφέρον, των γυναικών βρίσκονται στην άρνηση τους να περιοριστούν σε κάποια από τις δύο (Βαΐου, Στρατηγάκη, 1989).

Ο χώρος εργασίας, για τη Μαίρη, δεν εξαντλείται, όπως έχει ήδη σημειωθεί, στους χώρους αμειβόμενης εργασίας. Ο χώρος του σπιτιού αποτελεί και χώρο εργασίας για αυτή, καθώς είναι επιφορτισμένη με το σύνολο, σχεδόν, των οικιακών καθηκόντων. Η επιστροφή από το χώρο αμειβόμενης εργασίας δε συνοδεύεται από χαλάρωση, όπως για το σύζυγο, αλλά από μια ακόμη σειρά υποχρεώσεων και δραστηριοτήτων. Οι οικιακές εργασίες καλύπτουν, χρονικά, μεγαλύτερο μέρος της ημέρας της Μαίρης. Ξεκινούν από το πρωί, με την ετοιμασία του πρωινού και των παιδιών, και σταματούν, προσωρινά, την ώρα του βραδινού ύπνου.

Εκτός από την οικιακή εργασία και τη φροντίδα των παιδιών, θεωρείται μέρος των καθηκόντων της συζύγου και η συναισθηματική εργασία. Είναι μέλημα τους η αποκατάσταση της ψυχικής ισορροπίας των μελών της οικογένειας και ο περιορισμός των διαπροσωπικών εντάσεων. Επιτελούν το ρόλο του ψυχαναλυτή μέσα στην οικογένεια και οφείλουν να ξεκουράζουν (και) ψυχικά το σύζυγο, όταν εκείνος επιστρέφει από την εργασία του (Καβουνίδη, 1989).

5.Η γυναικεία σεξουαλικότητα στο δημόσιο και τον ιδιωτικό χώρο

Η Μαίρη, ως ενσώματη γυναικεία παρουσία, βιώνει, στην καθημερινότητα της, τους χώρους της πόλης. Όταν γίνονται αναφορές, στο τραγούδι, στην ενσώματη παρουσία της, αυτές γίνονται για να την τοποθετήσουν ως «αντικείμενο» της ανδρικής επιθυμίας. Στη διαδρομή για τα καθημερινά ψώνια, η Μαίρη δέχεται πειράγματα, ή παρενοχλήσεις, από τον άνδρα, υπάλληλο ή ιδιοκτήτη, του καταστήματος που επισκέπτεται. Στο χώρο εργασίας, αντίστοιχα πειράγματα, από τον εργοδότη της, νοούνται ως «φυσικά», ως μέρος των εργασιακών υποχρεώσεων της.

Η παρουσία των γυναικών στη δημόσια σφαίρα και στο χώρο της εργασίας χαρακτηρίζεται συχνά ως αποδιοργανωτική και ως κίνδυνος προσβολής των ηθών. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα που αναφέρει η M. Roberts για την απομάκρυνση των γυναικών από την εργασία στα ορυχεία το 18ο αιώνα. Αυτό έγινε, όχι γιατί οι γυναίκες δεν ήταν ικανές για την εργασία ή των κινδύνων στις σήραγγες, αλλά λόγω των συνθηκών της εργασίας των γυναικών. Οι γυναίκες σέρνονταν ημίγυμνες στις στοές και αυτό θεωρήθηκε ως απειλή της ηθικής τάξης (Roberts, 1991). Αντίστοιχα, εισαγγελική παρέμβαση, στα μέσα του 19ου αιώνα, σημειώνει ότι η γυναικεία δουλειά στα εργοστάσια προσβάλλει τη δημόσια ηθική (Χρονάκη, 1999). Αρκετές δεκαετίες μετά, τη δεκαετία του 1980 που αναφέρεται το τραγούδι, η επικρατούσα συλλογιστική παραμένει η ίδια. Τα ιδεολογικά στερεότυπα χωρίζουν τις γυναίκες σε μια διττή αναπαράσταση. Είτε θα είναι «αξιοπρεπείς», συνδεδεμένες με τον οικιακό χώρο και την οικογένεια -ως σύζυγοι, μητέρες και κόρες-, είτε θα είναι πέρα από τα όρια της αξιοπρέπειας -ως πόρνες ή «ξεπεσμένες» (Green, 1990). Η παρουσία των γυναικείων σωμάτων, μόνων, χωρίς συνοδεία, στο δημόσιο χώρο δείχνει αυτή την, εν δυνάμει, διαθεσιμότητα τους. Αυτή είναι, εξάλλου, η εικόνα της γυναίκας που προβάλλεται από τα ΜΜΕ και τις διαφημίσεις. Η ανέμελη, σεξουαλικά διαθέσιμη γυναίκα που μπορεί να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του άνδρα (Weisman, 1994). Εικόνα που απέχει πολύ από τις καθημερινές εμπειρίες των γυναικών στο δημόσιο χώρο. Τα γυναικεία σώματα στο δημόσιο χώρο (της κατανάλωσης, της εργασίας, τηςσχόλης) υπόκεινται σε παρακολούθηση και έλεγχο από τα αντίστοιχα παρόντα ανδρικά. Η συμπεριφορά των ανδρών απέναντι στις γυναίκες στο δημόσιο χώρο, από τη σιωπηρή απόρριψη, τα πειράγματα, την αστεία ή εξευτελιστική συμπεριφορά, την σεξουαλικού τύπου παρενόχληση μέχρι την εχθρική συμπεριφορά, στέλνει καθαρά το μήνυμα ότι ο χώρος ανήκει σε αυτούς (Green, 1990).

Ιδιαίτερα στο χώρο εργασίας, η έμφυλη, εξ αρχής, περιγραφή της θέσης εργασίας υπονοεί και χρήση /χρησιμοποίηση στοιχείων της θηλυκότητας, προς όφελος του άνδρα-αφεντικού-εργοδότη. Είναι συχνές οι, στερεοτυπικές, αναφορές (ανάλογα με την ηλικία και την κατάσταση) στις γυναίκες εργαζόμενες ως «κούκλες» και «ερωμένες» (Βαΐου, Στρατηγάκη, 2001). Οι αναφορές αυτές περιέχουν την προσδοκία, από μέρους των άλλων, για την εν δυνάμει σεξουαλική διαθεσιμότητα των γυναικών.

Στο χώρο του σπιτιού, η Μαίρη αντιμετωπίζεται ως μέρος των επιθυμιών του συζύγου της. Παρά τις έντονες διεκδικήσεις από γυναικείες ομάδες, την εποχή που γράφεται το τραγούδι, για τον έλεγχο και την αυτοδιάθεση του γυναικείου σώματος, αυτό θίγεται υπαινικτικά, στο τέλος. Αυτό που κυρίως περιγράφεται στο τραγούδι είναι η ιδεολογία, το στερεότυπο της

«καλής μητέρας». Το κύριο συστατικό της είναι η έννοια της θυσίας. Οι μητέρες είναι πρώτα και κύρια συναισθηματικά και φυσικά διαθέσιμες, σε όλα τα μέλη της οικογένειας, ανά πάσα στιγμή. Άμεσα συνδεδεμένο με αυτό είναι και το στερεότυπο της «καλής συζύγου», που συγκροτείται από παρόμοια χαρακτηριστικά, την αυτοθυσία, την υπακοή και την καθαριότητα. Η σύζυγος οφείλει να είναι σεξουαλικά διαθέσιμη για τον άνδρα τον οποίο φροντίζει (Green, 1990). Ακόμη στο τέλος, όταν η Μαίρη αδυνατεί να ανταποκριθεί σε αυτό το στερεότυπο - λόγω κούρασης ή από επιλογή- ο σύζυγος την επαναφέρει «στη θέση της». Η φράση του προς τη Μαίρη «είναι συζυγικό καθήκον» δηλώνει ακριβώς αυτό. Ανήκει στο πλέγμα καθηκόντων της ως «καλής συζύγου» να είναι ευχάριστη και διαθέσιμη, ακόμη και μετά από μια κουραστική ημέρα.

6.Η «Μαίρη Παναγιωταρά» το 2012;

Καταλήγοντας, επιχειρείται να μεταφερθεί η εικόνα της «Μαίρης Παναγιωταρά» στο σήμερα. Τριάντα χρόνια μετά, η εικόνα της Μαίρης φαίνεται να παραμένει επίκαιρη, καθώς ο κατά φύλο διαχωρισμός υποχρεώσεων και ρόλων εντός σπιτιού δεν έχει μεταβληθεί σημαντικά. Η προσέγγιση της εργαζόμενης μητέρας και γυναίκας το 2012 δε θα μπορούσε, βέβαια, να είναι εξαντλητική ούτε να καλύψει πλήρως όλα τα πιθανά ενδεχόμενα. Αυτό που επιχειρείται είναι να τεθούν ερωτήματα -ανοιχτά σε περαιτέρω διερεύνηση- για τη θέση και τους ρόλους των γυναικών στις σημερινές συνθήκες.

Αρχικά, τίθεται το ερώτημα για το ποιο είναι το υποκείμενο «γυναίκα», με όλες τις πολλαπλότητες του, σήμερα, τριάντα χρόνια μετά τη Μαίρη. Η περαιτέρω διερεύνηση θα βοηθήσει να φανεί το πως οι «γυναίκες» εξελίχθηκαν και διαφοροποιήθηκαν, και συνεχίζουν αν το κάνουν, μέσα στο γενικότερο κοινωνικό-οικονομικό πλαίσιο της κάθε εποχής.

Στη συνέχεια, επιλέγεται και μια επιπλέον (χρονική) μεταφορά, εκτός από τη σημερινή εποχή. Αν η (χρονική) μεταφορά σταματούσε κάπου πριν το 2008, η εικόνα θα ήταν διαφορετική, αξίζει όμως να την αναφέρουμε. Η Μαίρη είναι μια εργαζόμενη γυναίκα, με σταθερό ωράριο και μισθό, στην εταιρία της επιλογής της. Ο σύζυγος είναι επίσης εργαζόμενος, πάλι με σταθερό ωράριο και ικανοποιητικές απολαβές. Το ζευγάρι έχει την οικονομική δυνατότητα να προσλάβει μια άλλη γυναίκα, μετανάστρια πιθανώς, για να βοηθάει τη Μαίρη στις δουλειές του σπιτιού, μια, ή περισσότερες, φορές την εβδομάδα.

Τα οικιακά παραμένουν γυναικείο καθήκον, επιμερίζονται μεταξύ των δύο γυναικών. Η μετανάστρια κάνει, με αμοιβή, μέρος της, απλήρωτης, οικιακής εργασίας της Μαίρης. Αυτή προσφορά των μεταναστριών για αμειβόμενη οικιακή εργασία διασφαλίζει τη συνέχεια ενός προτύπου παροχής φροντίδας (κυρίως του ευρωπαϊκού Νότου) που εξακολουθεί να στηρίζεται στην οικογένεια. Η απασχόληση μιας ακόμη γυναίκας, της οικιακής βοηθού, δεν απαλλάσσει την εργοδότρια -τη Μαίρη- από τα καθήκοντα της «νοικοκυράς». Επιτρέπει, παράλληλα, τη μη εμπλοκή -για άλλη μια φορά- των ανδρών-συζύγων στις «λεπτομέρειες της καθημερινής ζωής» (Βαΐου, 2007).

Η (χρονική) μεταφορά στο σήμερα, στο 2012, αναμένεται ότι θα δείξει μια αρκετά διαφορετική από αυτή του 2008. Ξεκινώντας από το χώρο εργασίας, υπάρχει η πιθανότητα η Μαίρη να μην έχει πλέον δουλειά. Η περικοπή των θέσεων εργασίας, λόγω της οικονομικής και χρηματιστηριακής κρίσης πλήττει και τα δύο φύλα, όμως οι γυναίκες τείνουν να χάνουν πρώτες τις δουλειά τους. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί καθώς είτε δούλευαν σε συνθήκες επισφαλούς εργασίας είτε προτιμώνται πρώτες για απόλυση καθώς οι άνδρες θεωρούνται οι κύριοι «κουβαλητές» της οικογένειας (Αβδελά, 2011). Ακόμη και αν δεν έχει απολυθεί, είναι πιθανόν η Μαίρη να εργάζεται με μερική απασχόληση, σε επισφαλείς συνθήκες εργασίας. Σε αυτή την περίπτωση, και ο μισθός θα είναι μειωμένος, σε σχέση με το προηγούμενο διάστημα.

Ο σύζυγος εξακολουθεί να εργάζεται, όμως η οικονομική κρίση είναι πιθανόν να έχει αγγίξει και τη δική του εργασία, με μείωση στις απολαβές του.

Σε αυτό το πλαίσιο, το πρώτο «θύμα», σε σύγκριση με το 2008, είναι η αγορά υπηρεσιών φροντίδας. Οι μειώσεις μισθών, και οι επισφαλείς συνθήκες εργασίας, δεν επιτρέπουν πλέον τέτοιες «πολυτέλειες», τη βοήθεια δηλαδή στο οικιακές εργασίες από άλλες γυναίκες, μετανάστριες κυρίως. Οι οικιακές εργασίες είναι, και πάλι, μέρος της καθημερινότητας της Μαίρης. Η συμμετοχή του συζύγου /συντρόφου στις οικιακές εργασίες, στην αθέατη εργασία στο σπίτι, σπάνια συμβαίνει -και όταν συμβαίνει είναι μικρή. Με την αδυναμία, λόγω κρίσης, αγοράς υπηρεσιών φροντίδας, επανέρχεται, η ανάγκη για τη γυναίκα-νοικοκυρά πλήρους απασχόλησης στο σπίτι (Βαΐου, 2012).

Στο ενδεχόμενο, όπως ήδη σημειώθηκε, να είναι η Μαίρη άνεργη, αυτό σημαίνει τη μεγαλύτερη ακόμη ταύπιση της με το χώρο του σπιτιού. Η έξοδος από αυτό για αμειβόμενη εργασία δεν υπάρχει πια, και η Μαίρη (οφείλει να) αφιερώνει όλο το χρόνο της στις οικιακές ασχολίες.

Στις σημερινές συνθήκες είναι πιθανό να υπάρχει και μια τρίτη εκδοχή. Η Μαίρη να εξακολουθεί να εργάζεται, αλλά ο σύζυγος της να βρεθεί άνεργος ή ο μισθός του να έχει μειωθεί σημαντικά. Είναι και αυτό μία πραγματικότητα της κρίσης. Επειδή αυτή έπληξε, και πλήττει, πολύ περισσότερο την ανδρική απασχόληση, έχει αυξηθεί ο αριθμός των ζευγαριών όπου εργάζεται μόνο η γυναίκα ή βγάζει αυτή το μεγαλύτερο εισόδημα. Μια τέτοια εξέλιξη ανατρέπει την ανδρική ταυτότητα που, παραδοσιακά, στηρίζεται στην οικονομική υπεροχή του άνδρα, ως «κουβαλητή», με αντάλλαγμα την απαλλαγή του από την οικιακή εργασία και τη φροντίδα παιδιών και ηλικιωμένων (Καραμεσίνη, 2011). Μια τέτοια εξέλιξη, ακόμη, μπορεί να οδηγήσει και σε συγκρούσεις, ή αμφισβητήσεις, στο εσωτερικό της οικογένειας. Η σχέση οικονομικής εξάρτησης μεταξύ ανδρών και γυναικών ανατρέπεται, με τη γυναίκα να είναι αυτή που στηρίζει οικονομικά την οικογένεια. Οι, πιθανές, απαιτήσεις των γυναικών για μεγαλύτερη συμμετοχή των ανέργων ή μερικώς απασχολούμενων ανδρών τους στην οικιακή εργασία και τη φροντίδα και ανατροπή των παιδιών, αμφισβητούν τον καθιερωμένο καταμερισμό ρόλων ανά φύλο. Δύσκολα, όμως, θα γίνουν δεκτές χωρίς εντάσεις -ίσως και με ενδοοικογενειακή βία (Καραμεσίνη, 2011).

Η προσπάθεια να ανιχνευτεί η εικόνα της Μαίρης σήμερα, μέσω των ερωτημάτων και των παραδοχών, αποκαλύπτει, για ακόμη μία φορά, την πολλαπλότητα των ρόλων των γυναικών, των χώρων και των χρόνων που αυτές χρησιμοποιούν. Ως μητέρα, σύζυγος, εργαζόμενη και, βέβαια, γυναίκα, η Μαίρη βρίσκεται και κινείται στα ενδιάμεσα των αναλυτικών κατηγοριών δημόσιο-ιδιωτικό, χώρος-χρόνος, χώρος εργασίας-χώρος ανάπαυσης. Εξακολουθεί, και σήμερα, να είναι επιφορτισμένη, εκτός των άλλων ασχολιών της, και με το μεγαλύτερο μέρος της οικιακής εργασίας -αποτέλεσμα του κατά φύλο καταμερισμού εργασίας εντός του σπιτιού. Τριάντα χρόνια μετά τη Μαίρη, και με μια περίοδο ιδιαίτερα δυναμική για το γυναικείο κίνημα, ερωτήματα και ζητήματα παραμένουν ανοιχτά σε (επανα)διαπραγματεύσεις, τόσο στην οικιακή όσο και στη δημόσια σφαίρα. Η αφετηρία για αυτές τις επαναδιαπραγματεύσεις θα μπορούσε, πιθανώς, να είναι η οικιακή σφαίρα, ο χώρος της οικογένειας. Η ζύμωση που γίνεται (ή θα έπρεπε να γίνεται) μέσα στην οικογένεια, για τις σχέσεις των δύο φύλων και τη θέση και τις υποχρεώσεις τους στο σπίτι θα βοηθήσει στην αλλαγή των ρόλων τόσο στην ιδιωτική σφαίρα όσο και, κατά προέκταση, στη δημόσια.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αβδελά, Ε. (2011). Το φύλο στην (σε) κρίση ή τι συμβαίνει στις «γυναίκες» σε χαλεπούς καιρούς. *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 115: 17-26. Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα.
- Ατζέντα των γυναικών (1984). Μικρό χρονικό του Γυναικείου Κινήματος στην Ελλάδα, στο *τεύχος σημειώσεων του μαθήματος «Ειδικά Θέματα Φύλου και Χώρου δου εξαμήνου»*, ακαδ. έτος 2005-2006
- Βαΐου, Ντ. (1989). Ο τόπος δουλειάς και το σπίτι. Κατά φύλο καταμερισμοί εργασίας στη διαδικασία ανάπτυξης της Αθήνας, στο Λαδά, Σ. (επιμ) (2009). *Μετα-τοπίσεις. Φύλο, διαφορά και αστικός χώρος*. Αθήνα: Futura.
- Βαΐου, Ντ. (1994). Η πόλη: Ένας χώρος για τις γυναίκες;, στο συλλογικό τόμο (1994). *Αναπαραστάσεις της θηλυκότητας. Φεμινιστικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: ΚΕΤ
- Βαΐου, Ντ. (2000). Πόλη και πολίτες. Η καθημερινή ζωή και το «δικαίωμα στην πόλη», στο Μοδινός, Μ., Ευθυμιόπουλος, Η. (επιμ) (2000). *Η βιώσιμη πόλη*. Αθήνα: Στοχαστής & ΔΙΠΕ
- Βαΐου, Ντ. (επιστ. υπεύθυνη) (2007). Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας. Αθήνα: L-PRESS
- Βαΐου, Ντ. (2012). «Παραλειπόμενα» της συζήτησης για την κρίση. *Αυγή*. 15.01.12
- Βαΐου Ντ., Στρατηγάκη Μ. (1989). Η εργασία των γυναικών: ανάμεσα σε δύο κόσμους. *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 40: 15-24. Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα.
- Βαΐου, Ντ., Στρατηγάκη, Μ. (2001). Φεμινισμός και εργασία γυναικών. Σεμινάρια Πολιτικού προβληματισμού Φεβρουάριος-Μάρτιος 2001. Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς
- Βρυχέα, Α. (2003). *Κατοίκηση και κατοικία. Διερευνώντας τα όρια της αρχιτεκτονικής*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Βρυχέα, Α. (2009). Κοινωνικό φύλο και λειτουργία της πόλης, στο Λαδά, Σ. (επιμ) (2009). *Μετα-τοπίσεις. Φύλο, διαφορά και αστικός χώρος*. Αθήνα: Futura.
- Καβουνίδη, Τζ. (1989). Ο έλεγχος της εργασίας της γυναίκας. *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 40: 15-24. Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα.
- Καραμεσίνη, Μ. (2011). Κρίση, γυναίκες, ανδρική ταυτότητα. *Κυριακάτικη Αυγή, Ενθέματα*. 30.11.2011
- Λαδά, Σ. (1984). Μύθοι και πραγματικότητες: Το «ιδανικό σπίτι». Ο ρόλος της κατοικίας στην κατά φύλα διαίρεση του χώρου, στο Λαδά, Σ. (επιμ) (2009). *Μετα-τοπίσεις. Φύλο, διαφορά και αστικός χώρος*. Αθήνα: Futura.
- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999). Στα καπνομάγαζα, στα υφαντουργεία, στο αφιέρωμα Γυναίκα και Εργασία. Από την αφάνεια στην αναγνώριση. *Επτά Ημέρες, Καθημερινή*
- Ρεπούση, Μ. (2003). Ο χώρος των γυναικών, στο αφιέρωμα Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. *Τα Νέα*
- Χαραμή, Μ. (2012, 6 Ιουνίου). Ο άνδρας μας προηγείται πάντα. *Το Βήμα*. [online] Διαθέσιμο στο: <<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=461718>> [τελευταία πρόσβαση: 11.06.12]
- Χρονάκη, Ζ. (1999). Εργαζόμενες γυναίκες, στο αφιέρωμα Γυναίκα και Εργασία. Από την αφάνεια στην αναγνώριση. *Επτά Ημέρες, Καθημερινή*
- Green, E. (1990). Η διαδικασία του ελέγχου στη δημόσια και την ιδιωτική σφαίρα, στο Green, E. et al (1990). *Women's Leisure, What Leisure*. London: Macmillan
- Hayden, D. (1985). *Με τι θα έμοιαζε μια μη σεξιστική πόλη; Σκέψεις πάνω στην κατοικία, τον αστικό σχεδιασμό και την εργασία*. *Ecistics* 52:310/1985, σ. 99-107
- McDowell, L. (1999). *Gender, Identity and Place*. Oxford: Polity Press
- Roberts, M. (1991). *Living in a man-made world. Gender assumptions in modern housing design*. London: Routledge
- Vaiou, D., Kalandides, A. (2007). "Cities of Others: Access, Contact, Participation in Everyday Public Spaces". Εισήγηση στο συνέδριο INTERNATIONAL GEOGRAPHICAL UNION (IGU) – COMMISSION ON GENDER AND GEOGRAPHY: "Sustainable Public Places. Feminist perspectives on appropriation, representations and planning of public spaces", University of Zurich, Switzerland 1-3 2007
- Weisman, L. K. (1994). *Discrimination by design: A feminist critique of the Man-Made Environment*. Urbana: University of Illinois Press